

УДК 94(477)“1932/1933”
DOI: <http://>

ДОСВІД ФІКСАЦІЇ СВДЧЕНЬ ПРО ГОЛОДОМОР 1932–1933 рр. ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В ОКРЕМОМУ АДМІНІСТРАТИВНОМУ РАЙОНІ

В'ячеслав ГНАТЮК

Незалежний дослідник

м. Львів

e-mail: koructyva4@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9781-725X>

Повідомлення присвячено висвітленню досвіду фіксації свідчень про Голодомор у Переяслав-Хмельницькому районі Київської області протягом 1992–1993 рр. у процесі підготовки до видання книги-збірника усних і письмових документів про голод 1932–1933 рр. у окремому адміністративному районі.

Книга під назвою “Голодовка. 1932–1933 роки на Переяславщині. Свідчення” вийшла друком 2000 р. у видавництві М. П. Коць завдяки підтримці Асоціації дослідників Голодоморів в Україні. Успішна реалізація проекту стала можливою завдяки сприянню Переяслав-Хмельницької райдержадміністрації й керівництва Переяслав-Хмельницького національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав” групі дослідників, які розробили загальний план книги й почали збирати польові та архівні матеріали для неї. При райдержадміністрації був створений комітет із підготовки видання книги, який очолив заступник голови районної державної адміністрації з гуманітарних питань. Комітет розробив і затвердив план книги, що мала презентувати записи спогадів з усіх населених пунктів району. Одним із головних принципів підготовки видання комітет при райдержадміністрації визначив колективність і масову участь у збиранні матеріалів представників громадськості, щоб забезпечити й виховний вплив на мешканців району. Райдержадміністрація через райвідділ освіти залучила до записів спогадів очевидців Голодомору учителів та учнів шкіл району, а також доручила головам сільських рад складати списки жертв трагедії, виявити місця їх поховання й установити там меморіальні знаки. У процесі збирання матеріалів комітет спирався на підтримку осередків патріотичних громадських організацій у Переяславі – “Просвіти”, Народного руху України, Братства козаків Переяславського полку тощо.

Упорядники “Голодовки...” виступили із закликом до всеукраїнської та місцевих влад посприяти організації на місцях фіксування усної історії Голодомору по всій Україні за порайонним принципом, успішно застосованим на Переяслав-Хмельниччині. Цей заклик отримав відгук в період відзначення 75-ї річниці Голодомору.

Порайонний принцип збору матеріалів у поєднанні з тісною співпрацею влади й творчих колективів дослідників може бути застосований при підготовці видання книг-свідчень очевидців про життя на окупованих Росією землях України в ході російсько-української війни початку ХХІ ст., свідчень військовополонених тощо.

Ключові слова: Голодомор, усна історія, свідчення, Переяслав-Хмельницький район, Національний історико-етнографічний заповідник “Переяслав”.

Усна історія народу – невичерпна скарбниця його історичної й національної пам'яті, цінне джерело історичних і націоналістичних наукових досліджень. Зважаючи

на це, збереження усної історії є питанням національної ваги, якому повинні приділяти належну увагу центральна й місцева влада, наукові інституції й громадськість. Особливою повнотою має відзначатися усна історія екзистенційних моментів життя народу, коли він стояв на межі загибелі, коли звільнявся з-під чужоземної кормиги і виборював своє право на існування. У ХХ–ХХІ ст. було кілька таких подій: визвольні змагання 1917–1921 рр., Голодомор 1932–1933 рр., Друга світова війна, Революція Гідності та російсько-українська війна початку ХХІ ст.

Аж до кінця 1980-х рр. комуністична влада забороняла фіксувати та досліджувати злочини, скоєні більшовиками. Зважаючи на це, усна історія Голодомору 1932–1933 рр. в Україні є одним із найважливіших джерел вивчення злочинної діяльності сталінського режиму. На жаль, наприкінці 1980-х та на початку 1990-х рр. головні наукові інституції України, зокрема Інститут історії Академії наук України, не поставили собі за пріоритетну мету організоване, системне, усеохопне збирання свідчень очевидців Голодомору. А варто було б – з огляду на те, що ці очевидці у своїй більшості були людьми похилого віку, і з їхнім відходом втрачалася безцінна інформація про злочини комуністичної влади в Україні. Окремі науковці й ентузіасти-аматори збирали спогади очевидців у певних селах, містах, місцевостях, публікували їх в районній, обласній і центральній пресі, почали видавати й книжки, але ці публікації були спорадичними, несистемними, описували ситуацію переважно в одному чи в кількох населених пунктах або, навпаки, охоплювали територією всієї підсоветської України чи декількох областей, унаслідок чого не розкривали повністю специфіки умов життя людей у період Голодомору у межах певного адміністративного району.

На Переяславщині перші публікації про Голодомор у деяких селах району з'явилися наприкінці 1980-х рр. у місцевій районній газеті “Комуністична праця”, пізніше перейменованій на “Вісник Переяславщини”. У 1990 р. директор Переяслав-Хмельницького історико-культурного заповідника Михайло Сікорський дав завдання всім науковим співробітникам записати по п'ять спогадів про Голодомор в обраних ними селах району. Так фонди заповідника поповнилися джерельними матеріалами про голоду 1932–1933 рр. у кільканадцяти населених пунктах району. Свої перші свідчення про трагедію на Переяславщині записав у той час й автор цих рядків, також науковець заповідника. І вже тоді в мене визрів задум зафіксувати спогади очевидців Голодомору в усіх населених пунктах району та в самому Переяславі й видати книгу на основі зібраних матеріалів. Задум був оригінальний, інноваційний, оскільки на той час, та й ще багато років пізніше, таких збірників спогадів очевидців Голодомору, записаних в усіх населених пунктах одного адміністративного району, ще ніхто не опублікував.

Мета цього дослідження якраз і полягає в тому, щоби розповісти, як був створений збірник свідчень такого роду – книга “Голодовка. 1932–1933 рр. на

Переяславщині. Свідчення”¹, у чому полягала його своєрідність і новизна, як можна використати методологію, застосовану а цієї праці, для опису новітніх епохальних подій в історії України, – таких, як Революція Гідності та російсько-українська війна початку XXI ст.

Можливість реалізувати задум підготовки книги спогадів очевидців Голодомору 1932–1933 рр. з’явилася у 1992 р. Саме тоді мене призначили заступником голови райдержадміністрації Переяслав-Хмельницького району Київської області з гуманітарних питань. Відразу після призначення я створив комітет, до якого, крім мене, увійшли: доцент місцевого педуніверситету Микола Корпанюк, заввідділу “Вісника Переяславщини” Володимир Недбайло і науковець заповідника Юрій Авраменко, який самотужки записував спогади очевидців голоду 1932–1933 рр. Комітет постановив зібрати свідчення з усіх населених пунктів, що перебували в адміністративному підпорядкуванні райдержадміністрації, затвердив план майбутньої книги, яка повинна була складатися з трьох головних частин: 1) свідчення очевидців, 2) аналітична стаття на основі цих свідчень та друкованих й архівних джерел, а також 3) добірка копій документів, що відображали перебіг трагедії в країні і в районі у 1932–1933 рр. Також ухвалили рішення, що до збирання спогадів про Голодомор потрібно буде залучити якомога більше місцевих людей, аби кожен охочий міг безпосередньо взяти участь в увічненні пам’яті про голод, у чому вбачався важливий виховний потенціал.

Між членами комітету були розподілені обов’язки: М. Корпанюк взяв на себе завдання провести влітку 1993 р. тематичну фольклорну практику студентів I курсу філологічного факультету педагогічного університету із збирання свідчень про Голодомор у населених пунктах району; В. Недбайло мав надавати комітетові копії свідчень, що надходили до редакції районної газети; Ю. Авраменко пообіцяв продовжувати далі польові записи. З метою сприяння йому у цій справі я підсаджував його, а також наукову працівницю заповідника Надію Гнатюк в мій службовий автомобіль, коли машина їздила районом у справах райдержадміністрації. У такий спосіб обоє науковців об’їздили кільканадцять сіл району й збрали там чимало свідчень людей, що пережили “голодовку”².

Крім того, головам сільських рад району було дано завдання скласти списки жертв Голодомору через опитування мешканців підпорядкованих їм населених пунктів та опрацювання відомостей з районного архіву. Також вони повинні були визначити місця масових поховань людей, що загинули від голоду, і встановити

¹ Голодовка: 1932–1933 роки на Переяславщині. Свідчення, упорядники Юрій Авраменко, В’ячеслав Гнатюк. (Переяслав-Хмельницький–Київ–Нью-Йорк. Вид-во М. П. Коць, 2000), 445 с.

² Цим діалектним словом місцеві селяни часто називали трагедію Голодомору 1932–1933 рр.

там меморіальні знаки, що й було зроблено багатьма сільрадами протягом 1992–1993 рр.

Відділу освіти райдержадміністрації було поставлено завдання організувати записування спогадів учителями, а в окремих випадках й учнями шкіл, що вони згодом виконували з ентузіазмом.

І робота закипіла. Так що протягом кількох місяців основна маса свідчень була зібрана: близько 250 розповідей з усіх 56 населених пунктів району, у тому числі й тих, які були затоплені Канівським водосховищем. Записували спогади про Голодомор 37 мешканців району, люди найрізноманітніших професій, від школярів до пенсіонерів. Понад 10 спонсорів надавали фінансову допомогу для проведення дослідницької роботи й видання книги, допомагали транспортом тощо. Книга стала справжньою колективною працею переяславців.

Уже 1996 р. рукопис книги під назвою “Голодомор 1932–1933 р. на Переяславщині” був повністю підготований і відрецензований. Почалися пошуки добродійців для видання праці друком. Спонсором видання став Маріян Коць зі США, член Ради Асоціації дослідників голодоморів в Україні. У 2000 р. книгу обсягом 26 друкованих аркушів було видано.

Щоправда, при виданні збірника не обійшлося без інтриг і маніпуляцій. Ю. Авраменко, один із співупорядників книги, колишній інструктор Переяслав-Хмельницького райкому Комуністичної партії України, який протягом усього процесу підготовки книги намагався применшити злочинну роль компартії в організації геноциду українців голодом, під час друкування збірника самовільно змінив узгоджену назву книги на більш нейтральну і з філологічного погляду не зовсім коректну: слово “Голодомор” було замінено на діалектне “голодовка” та ще й без лапок.

Попри цю обставину, книжка зробила певний внесок у висвітлення трагедії Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, продемонструвавши велике розмаїття жахливих ситуацій, людських дол, героїчних, жертвних, а часом підлих і підступних вчинків мешканців лише одного адміністративного району України на Середній Наддніпрянщині.

У передньому слові до книги упорядники, звертаючись до читачів в Україні, закликали їх створювати аналогічні джерельні збірки свідчень у кожному адміністративному районі нашої Батьківщини, що був уражений цією геноцидною трагедією. А таких районів було понад 300! Уявімо собі, яку потужну джерельну базу отримали б сучасні дослідники, якби вони мали в руках 300 першоджерел з описом жахиття Голодомору в кожному місті, селі, на кожному хуторі! І таку роботу мав би, на мою думку, організувати Інститут історії України НАН України разом з Інститутом національної пам’яті та центральною й місцевими владами.

Певним відгомонам на заклик упорядників книги “Голодовка...” стало видання кільканадцяти книжок свідчень про геноцид 1932–1933 рр. за районним принципом у центрально-східному й південному регіонах України в період

³ Див. наприклад: *Усна історія Голодомору 1932–1933 років у Північному Приазов’ї. Бердянський вимір*, упорядники Ігор Лиман, Вікторія Константинова. (Запоріжжя: “АА ТанDEM”,

підготовки до відзначення 75-ї річниці Голодомору, промотором якого став президент Віктор Ющенко³.

На листопад 2023 р. можливості тотальної фіксації спогадів про Голодомор 1932–1933 рр. украй обмежені, оскільки ймовірним очевидцям цієї трагедії має бути не менше 100 років, і від них можливо записати лише деякі фрагменти їхніх дитячих спогадів (при наявності доброї пам'яті, що у більшості випадків *a priori* є проблематичним). Проте, такі можливості теоретично ще зберігаються стосовно очевидців Голодомору 1946–1947 рр., яким зараз може бути 85–90 років, хоча, зрозуміло, і це вже люди глибоко похилого віку.

Російсько-українська війна, що триває на теренах нашої Батьківщини ось уже 10 років, відкриває нові перспективи для застосування описаної вище методології збереження історичної й національної пам'яті. Ідеться про тотальну фіксацію спогадів очевидців російського терору на окупованих територіях, де після деокупації потрібно буде організувати запис спогадів людей, які пережили цю трагедію.

Для цього можна використати описаний тут порайонний принцип організації фіксаційної роботи, коли районна влада ініціює створення творчих груп записувачів з числа місцевих краєзнавців, педагогів із залученням відповідних районних інституцій (відділів освіти й культури райдержадміністрації), а також патріотичних громадських організацій, ветеранських об'єднань тощо. Районна влада забезпечує ці групи транспортом для поїздок населеними пунктами району, домовляється про сприяння їхній роботі сільських рад та старостів сіл, створює оптимальні умови для системного записування й видання (бодай в електронному форматі) книжок-збірників відповідних спогадів-свідчень. У плані структури ці збірники могли б застосовувати апробовану в книзі "Голодовка..." 3-частинну структуру, що допомагає всебічно розкрити сутність історичних явищ і подій, які охоплюють великі території зі значною кількістю учасників: широка аналітична вступна стаття, свідчення очевидців, корпус копій письмових документів, що стосуються описуваних подій. Також цю методологію можна застосувати для запису спогадів воїнів окремих територіальних військових з'єднань (полків, бригад), колишніх військовополонених тощо. Ця методологія на прикладі видання книги "Голодовка..." довела свою ефективність та всебічну інформативність і може бути успішно застосована для фіксації епохальних подій сучасної історії України.

Висновки. Усна історія є важливим джерелом національної та історичної пам'яті народу, особливо стосовно тих періодів життя етнічної чи національної спільноти, які є екзистенційними для неї, коли вона бореться за своє виживання й існування та коли писемних документів про згадані події збереглося небагато.

2009), 302 с.; *Чорна сповідь. Кам'янський вимір трагедії 1932–1933*, упорядники Наталія Буланова, Олександр Нікілев. (Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2008), 332 с.; *І була зима, І була весна... Голод: народна книга-меморіал Пам'яті жертв Голодомору в Коростишівському районі на Житомирщині*, упорядники Галина Письмак, Володимир Слівінський. (Житомир: Полісся, 2008), 296 с.

Тому для якомога повнішої фіксації свідчень очевидців подій надважливих в історії нації й держави органи державної влади, наукові інституції й громадськість повинні об'єднувати свої зусилля, щоби виконати це завдання найкращим чином. Однією з таких екзистенційних подій в історії українського народу став учинений злочинною комуністичною владою СРСР Голодомор 1932–1933 рр., національна катастрофа українців, що забрала мільйони життів наших співвітчизників і протягом десятиліть була замовчувана в Радянському Союзі. Зрозуміло, що ця трагедія українства заслуговувала на якнайповнішу фіксацію усних свідчень ще й з огляду на те, що письмових документів про неї збереглося обмаль.

Це усвідомлювала влада й патріотична громадськість Переяслав-Хмельницького району Київської області, і спільними зусиллями тут було організовано суцільну фіксацію свідчень очевидців Голодомору 1932–1933 рр. в усіх населених пунктах району і видано книгу-збірник записів цих свідчень. Особливістю цієї книги є те, що вона стала плодом масової колективної співпраці кількох сотень мешканців Переяславщини – представників влади, інформаторів, науковців, записувачів, жертводавців. Іншою особливістю збірника, стала його 3-частинна структура, що складалася з корпусу свідчень про Голодомор у населених пунктах району, широкої аналітичної вступної статті та копій письмових документів, які вдалося знайти в архівах Переяслава-Хмельницького й Києва.

Пізніше, особливо у період відзначення 75-ї річниці Голодомору 1932–1933 рр. з'явилося ще кільканадцять аналогічних “Голодовці...” книжок, створених за порайонним принципом у місцевостях Центрально-Східної й Південної України, що зазнали цього штучного лиха, організованого злочинною владою СРСР з метою геноциду українців як нації.

Цю саму політику продовжує й теперішня фашистська влада Росії, розпочавши війну проти України. Зрозуміло, що через страх покарання ці нелюди будуть замітати сліди своїх кривавих злочинів, нищити будь-які документи, що свідчатимуть про їхні звірства, як робили це їхні попередники з документами про Голодомор. Тому знову з особливою гостротою постає питання повної й суцільної фіксації усної історії про злочинні дії російських окупантів в Україні. І тут можна скористатися досвідом підготовки до видання книги “Голодовка...”: тісна співпраця влади й активних представників громадянського суспільства, порайонний принцип збирання матеріалів і видання книг-меморіалів. Така організація процесу збереження усної історії довела свою ефективність і результативність на прикладі успішного видання книги “Голодовка...”.

Аналогічні підходи можна застосувати й при фіксації свідчень про дії окремих територіяльних військових формувань (батальйонів, бригад), свідчень українських військовополонених, депортованих до Росії цивільних, примусово вивезених українських дітей тощо. Методологія збирання свідчень очевидців (порайонний принцип, тісна співпраця місцевої влади з патріотичною громадськістю, масове залучення представників громадськості, 3-частинна структура збірника) та їх публікації може бути застосована й до фіксації свідчень про Голодомор 1946–1947 рр. від ще живих його очевидців.

REFERENCES

- Chorna spovid'. Kam'yans'kyu vymir trahediyi 1932–1933*, uporiadnyky Natalia Bulanova, Oleksandr Nikiliev. Dnipropetrovs'k: IMA-press, 2008. (in Ukrainian).
- Holodovka: 1932–1933 roky na Pereyaslavshchyni. Svidchennya*, uporyadnyky Yuriy Avramenko, Viacheslav Hnatyuk. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi–Kyiv–N'yu-York: Vyd-vo M. P. Kots', 2000. (in Ukrainian).
- I bula zyma, I bula vesna... Holod: narodna knyha-memorial Pam'yati zhertv Holodomoru v Korostyshivs'komu rayoni na Zhytomyrshchyni*, uporyadnyky Halyna Pys'mak, Volodymyr Slivins'kyi. Zhytomyr: Polissya, 2008. (in Ukrainian).
- Usna istoriya Holodomoru 1932–1933 rokiv u Pivnichnomu Pryazovji. Berdyans'kyu vymir*, uporyadnyky Ihor Lyman, Viktoria Konstantinova. Zaporizhzhya: "AA Tandem", 2009. (in Ukrainian).

**THE EXPERIENCE OF FIXATION OF TESTIMONY
ABOUT THE HOLODOMOR 1932–1933 AND ORGANIZATION
OF ITS RESEARCH IN ADMINISTRATIVE DISTRICT**

Viacheslav HNATIUK

Independent Researcher

Lviv

e-mail: koructyva4@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9781-725X>

Oral history is an important source of national and historical memories of a people, especially in relation to those periods of the life of an ethnic or national community that are existential for it, when it struggles for its survival and existence and when few written documents have survived.

Therefore, in order to fully and completely record the testimonies of eyewitnesses of events of great importance in the history of the nation and the state, the state authorities, scientific institutions and the public must unite their efforts to fulfill this task in the best possible way.

One of such important existential events in the history of the Ukrainian people was the Holodomor of 1932–1933 perpetrated by the criminal communist authorities of the USSR, a national Catastrophe for Ukrainians that claimed millions of lives of our compatriots and was hushed up in the Soviet Union for decades. It is clear that this tragedy of the Ukrainian nation deserved the fullest possible recording of oral testimonies, also considering the fact that very few written documents about it have survived.

The local authorities and the patriotic public of Pereyaslav-Khmelnytskyi district of Kyiv region were aware of this, and with joint efforts there was organized a continuous recording of the testimonies of eyewitnesses of the Holodomor of 1932–1933 in all populated areas of the district and a book- compilation of these testimonies was published.

The peculiarity of this book is that it was the result of mass collective cooperation of several hundred residents of Pereyaslavshchyna - representatives of the authorities, informants, scientists, recorders, donors. Another feature of the book was its 3-part structure, which consisted of a corpus of testimonies about the Holodomor in populated areas of the district, a broad analytical introductory article and copies of written documents that were found in the archives of Pereyaslav-Khmelnytskyi and Kyiv.

Later, especially during the commemoration of the 75th anniversary of the Holodomor of 1932–1933, several more books similar to “The Holodomors...” appeared, created on a regional basis in the areas of Central-Eastern and Southern Ukraine that experienced this artificial calamity organized by the criminal authorities USSR with the aim of genocide of Ukrainians as a nation.

The same policy is continued by the current fascist government of Russia, having started a war against Ukraine. It is clear that due to the fear of punishment, these inhumans will sweep away the traces of their bloody crimes, destroy any documents that testify to their atrocities, as their predecessors did with documents about the Holodomor.

The same policy is continued by the current fascist government of Russia, having started a war against Ukraine. It is clear that due to the fear of punishment, these inhumans will sweep away the traces of their bloody crimes, destroy any documents that testify to their atrocities, as their predecessors did with documents about the Holodomor.

Therefore, the issue of complete and continuous fixation of the oral history about the criminal actions of the Russian occupants in Ukraine arises again with particular urgency. And here you can use the experience of preparing for the publication of the book “Holodovka...”: close cooperation between the authorities and active representatives of civil society, the regional principle of collecting materials and publishing memorial books, the 3-part structure of such books. This organization of the oral history preservation process proved its efficiency and effectiveness on the example of the successful publication of the book “Holodovka...”.

Similar approaches can be applied when recording testimonies about the actions of individual territorial military formations (battalions, brigades), testimonies of Ukrainian prisoners of war, civilians deported to Russia, forcibly deported Ukrainian children, etc.

The methodology of collecting eyewitness testimonies (regional principle, close cooperation of local authorities with patriotic public, mass involvement of public representatives, 3-part structure of the collection) and their publication can also be applied to the recording of testimonies about the Holodomor of 1946–1947 from its still living eyewitnesses.

Key words: Holodomor, oral history, testimony, Pereyaslav-Khmelnytskyi region, National Historical and Ethnographic Reserve “Pereyaslav”.